

*Милош Јевтић**

Институт за политичке студије, Београд

КОЛЕКТИВНО СТРАДАЛНИШТВО: ФЕНОМЕН И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ**

Сажетак

Тумачења прошлости неизоставно укључују питање губитака које је одређена група доживела. Разумевање историјских патњи није проблем резервисан за одређену науку, те је могуће приступити му из различитих перспектива. У овом раду, пажња је усмерена на однос између страдања (као чињенице) и страдалништва, као начина размишљања. Прецизније, рад је концентрисан на анализу доживљаја страдања ког заступају чланови групе, његове последице на међугрупном нивоу (односи између држава и/или етничких група, односи између различитих група унутар једног друштва итд.), као и анализу контекста на које су се емпиријске студије концентрисале. Такође, рад ће указати на сложену природу страдалништва, као и на различите социо-психичке факторе у вези са овим уверењем. На крају, импликације страдалништва по актуелне међугрупне односе и сугестије за даља истраживања ће бити размотрене.

Кључне речи: колективно страдалништво, колективна сећања, међугрупни односи.

* Имејл-адреса: milos.jevtic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

Прошлост је пуна криза, преврата, сукоба и револуција чији је трансформативни, али и деструктивни потенцијал немогуће преценити. Штавише, у сећањима људи доминирају управо различити преломни моменти из домена политике и ратова (Liu et al. 2005). Здраворазумски посматрано, ове историјске епизоде заузимају централно место приликом разумевања прошлости због њихових огромних последица по добробит људи.

Међутим, хегемона позиција страдања није просто последица акумулираних патњи појединаца, тим пре што су се одређене недаће одиграле (и разрешиле) у далекој прошлости. Другим речима, страдалништво је нераскидиво везано за чињеницу да су појединци припадници различитих група, са чијим се члановима и системом уверења они поистовећују (Turner et al. 1987; Haslam et al. 1999; Hogg 2007). Самим тим, судбина групе постаје и „моја” судбина, те актуелна и историјска збивања групе са собом носе снажан емотивни набој (Smith 1993; Ray, Mackie & Smith 2014).

Управо на овим претпоставкама је заснована анализа тзв. колективног страдалништва тј. „склопа уверења које негују чланови групе о опаженој намери да им се нанесе штета, са озбиљним и трајним последицама, од стране супарничке групе, при чему се изазвана патња дефинише као незаслужена тј. неправедна, а коју група није могла спречити” (Bar-Tal et al. 2009, 238). Из наведене дефиниције постаје јасно да питање страдалништва тј. представе о недаћама групе у себи истовремено укључује постојање стварних проблема кроз које је група прошла (или и даље пролази), њихову природу тј. последице по чланове, али и моралне импликације страдања тј. јасну поделу на жртве и починиоце. Свака од наведених импликација је била предмет мање или више систематске истраживачке пажње, те им је неопходно посветити адекватан простор и у овом раду.

СТРАДАЊЕ КАО ПРЕДУСЛОВ ИДЕЈЕ СТРАДАЛНИШТВА

Није потребно појашњавати да одређена група мора трпети одређена недаћа како би себе опажала као жртву. Међутим, треба уважити чињеницу да причињена неправда може попримити различите облике и може бити везана за различите контексте (Noor et al. 2017).

Пре свега, потребно је направити разлику између структуралног и директног насиља. Док је први облик везан за дискриминаторну праксу унутар друштва, потоњи облик је својствен ратним сукобима и њиховим злочинима, колонизацији итд. На жалост, пошто су ова два облика насиља независна, група може трпети оба вида истовремено или један за другим.

Друго, насиље се дели на основу његовог трајања: да ли је у питању био изолован чин тј. краткорочно недело или су недаће трајале дужи временски период (нпр. ропство). Истовремено, насиље може бити историјско (почетак и крај недаћа је у прошлости) или оно и даље траје.

Треће, насиље се разликује по обиму (да ли су нападнути поједини чланови или група у целини) и, на крају, по односу снага (да ли је насиље асиметрично или обе стране мање-више подједнако наносе и трпе штету).

Посебну пажњу треба усмерити и на последице насиља. С тим у вези, постоји неколико аспеката страдања: физички (рањавање, смрт и, уопштено говорећи, квалитет живота), материјални (уништавање имовине и инфраструктуре, губитак посла итд.) и културни, који подразумева угрожавање језика, обичаја, система вредности тј. „начина живота” уопште (Noog et al. 2012).

На жалост, поједини контексти представљају комбинацију готово свих описаних облика насиља, чинећи живот посебно тешким за све његове учеснике. Речено је својствено продуженим сукобима који неретко попримају генерацијске размере.

ПРОДУЖЕНИ СУКОБ КАО ПРОТОТИПСКИ КОНТЕКСТ СТРАДАЊА

Постоји неколико кључних особина продужених сукоба (Bar-Tal 1998).

Прво, они трају годинама, а некад и генерацијама. Самим тим, млађи нараштаји одрастају у клими сукоба, не знајући за другачији начин живота.

Друго, сукобљене стране се дефинишу као потпуне супротности, што води одбацивању могућности њиховог помирења.

Треће, сукобљеним странама је продужетак сукоба заправо у интересу (развој војне индустрије, хомогенизација јавног мњења, легитимизација идеологије итд.).

Четврто, продужени сукоби су изразито насилни, пошто људски и материјални губици тј. различити облици насиља (терористички акти, војне битке, расељавање становништва и слично) представљају свакодневницу.

Пето, сукоб се опажа као ситуација нулте суме, где сваки добитак супарничке стране представља уједно и „наш” губитак, и обрнуто.

Шесто, сукоб се дефинише као тоталан: друштво је у целини укључено, пошто се сукоб опажа као питање опстанка.

Седмо, продужени сукоб заузима централно место у агенди друштва (средства јавног информисања, политички челници, различите друштвене институције, али и свакодневна комуникација између чланова су „засићени” ратним збивањима).

Израелско-палестински сукоб се узима као типичан пример продуженог конфликта, те не чуди што су се истраживања о колективном страдалништву концентрисала на њега (нпр. Shnabel, Halabi & Noor 2013; Kahalon et al. 2019). Међутим, идеја рада није детаљна анализа доживљаја страдалништва у одређеним контекстима, већ преглед централних аспеката проблема изучавања овог феномена. Стога, након упознавања читаоца са неопходношћу објективних предуслова колективног страдалништва, потребно је детаљније описати његову природу.

СЛОЖЕНОСТ КОЛЕКТИВНОГ СТРАДАЛНИШТВА

Упростијено, колективно страдалништво представља покушај групе да разуме тј. објасни страдање кроз које је прошла. С тим у вези, овај феномен се може проучавати из неколико перспектива (Noor et al. 2017):

- поуке које је група извукла из свог страдања („не остављај своје саплеменике на цедилу”, „морамо се бринути сами о себи јер нам нико неће прискочити у помоћ”, „не смемо дозволити да други пате као што смо ми”, „никад више” итд.); ове моралне лекције су на различите начине и кроз разне канале дељене између чланова (поруке у уџбеницима, говори политичких челника итд.),
- (ре)конструкција чина страдања – да ли је у питању био изолован чин или (готово) стална патња услед намере (скоро) свих да „нас” униште; да ли је у питању догађај из

прошлости или недаће које трају до данас; да ли је језик уопштен или наратив укључује психички набијене формулације и конкретне учеснике (нпр. „злочин против човечности” спрам „геноцид над Србима од стране хрватских усташа”),

- (пре)обликовање страдалништва (уверење да ни једна група у историји није прошла кроз такво страдање, уверење о већим жртвама у односу на противнике, негирање значаја страдања групе за њен идентитет итд.).

Треба нагласити да се описани аспекти могу преклапати (нпр. о конструкцији страдалништва може посредно закључити на основу тога како је описано страдање), те не чуди што су досадашња истраживања посебну пажњу посветила управо тематској анализи различитих уверења које чине колективно страдалништво једног друштва. С тим у вези, потребно је разликовати два општа нивоа страдалништва (Vollhardt et al. 2021).

Први ниво је везан за значај страдалништва у референтном оквиру групе. Док неки појединци инсистирају на неопходности комеморација страдања и сматрају да сваки члан групе треба да памти (дакле, да негује страдалништво), други чланови сматрају да оно не чини битан аспект њихове групне припадности, да је потребно превазићи улогу жртве, да је инсистирање на траумама заправо штетно или да се треба усмерити да друге елементе идентитета групе.

Други ниво страдалништва се односи на специфична уверења о самом страдању.

Пре свега, страдалништво може бити засновано на поређењу. Тада, чланови групе се могу сврстати у две подгрупе: прва инсистира на (а) искључивости страдања (јединствен пример, незапажен у историји) или на (б) такмичарском страдалништву („ми смо горе прошли”), док друга група уважава позицију супарника тако што негира разлике у страдању (универзалност људског искуства) или пружа нијансирану представу о сличностима и разликама у патњи зарађених страна. Исто тако, у потоњу групу спадају и појединци који инсистирају да је супарник горе прошао или особе које просто сматрају да је бесмислено уопште поредити недаће различитих група.

Друго, чланови групе могу на различите начине дефинисати временску димензију страдања: као патњу која представља готово историјску неминовност („кроз целу нашу историју, били смо жртве насиља”) или као неправедно потиснуту и/или порекнуту историјску чињеницу.

Треће, представа страдалништва се не разликује само по описима насиља и да ли трећа страна и/или супарник уважава његове последице, већ и по томе коме се приписује одговорност за недела. С тим у вези, чланови могу кривити групе у целини (негативна хомогенизација супарничких чланова) или приписивати одговорност моћницима (војсковође, политички челници итд.), што подразумева индивидуализацију кривице.

Из описа је уочљиво за која уверења се може претпоставити да су дисфункционална тј. реметилачка по међугрупне односе. Ипак, пре него што се последице различитих облика страдалништва размотре, потребно је указати на везу између колективног страдалништва и других елемената система значења групе.

КОЛЕКТИВНО СТРАДАЛНИШТВО И РЕФЕРЕНТНИ ОКВИР ГРУПЕ

Представа страдалништва је неминовно у вези са другим системима уверења и вредности које група негује. У даљем тексту, размотрени су елементи референтног оквира групе и њених чланова који су били предмет опсежније емпиријске анализе.

Пре свега, појединци којима је групна припадност посебно значајан део њихове слике о себи су снажније заступали различите антагонистичке облике страдалништва који су, заузврат, водили погоршању међугрупних односа: предрасуде према другој групи, правдање недела своје групе, неспремност на праштање и помирење и слично (Noor, Brown, & Prentice 2008; Noor et al. 2010; Bilewicz & Stefaniak 2013). С друге стране, треба имати у виду да идентификација са групом није јединствен феномен, те да природа везаности за своју групу може бити у вези са одређеним обликом колективног страдалништва. На пример, појединци склони величању своје етничке групе снажније заступају такмичарско односно искључиво колективно страдалништво (Golec de Zavala & Cichocka 2012; Vollhardt & Bilali 2015). На крају, треба нагласити и да границе групе тј. могућност укључивања супарничких страна

у једну општију категорију утиче на представу колективног страдалиштва. Тако, дефинисање групе у регионалним одредницама је умањило склоност Албанаца са КиМ да заступају такмичарско страдалиштво (Andrighetto et al. 2012).

Други значајни елемент референтног оквира групе су различита уверења (о себи, другима и стварности) које чланови групе негују. Поједностављено, групна уверења се налазе у основи одговора на питање „*шта за мене значи бити ...*”. Уверења о међугрупним односима су од посебног значаја у конфликтним ситуацијама јер уз помоћ њих чланови могу боље да разумеју сукоб и да се лакше носе са његовим последицама (Bar-Tal 2000). На жалост, та уверења готово по правилу одржавају „црно-белу” представу зараћених страна и представљају призму кроз коју се сукоб дефинише као неминовност и неопходност. Један од најдетаљније истражених склопова уверења јесте тзв. етос сукоба (Bar-Tal 1998) који, кроз осам тематски организованих ставова, систематски оправдава своју и истовремено окривљује другу страну за сукоб и његове последице. Управо је тематска сродност етоса сукоба и колективног страдалиштва оно на чему поједини истраживачи инсистирају (Bar-Tal et al. 2009). Иако етос сукоба у себи подразумева теме попут патриотизма, сигурности и слично, уверења о праведности циљева своје групе, њеном статусу жртве и негативној слици супарника су у узајамно подржавајућој вези са доживљајем колективног страдалиштва.

Трећи значајан елемент интерпретативног репертоара групе у вези са колективним страдалиштром јесу колективна сећања тј. представе прошлости групе које негују њени чланови (Jevtić 2020; Jevtić 2023). Ова симболичка веза је донекле очекивана имајући у виду да је патња групе (у најмању руку, њен почетак) често предмет прошлости. Наиме, поједине историјске епизоде групе имају посебан значај и значење за групу, те се памте генерацијама, кроз масовне медије, уџбенике, приче у оквиру породице и слично (нпр. Liu & Hilton 2005; Wohl & van Bavel 2011; Carretero et al. 2012; Ben Nagai et al. 2013). На жалост, колективна сећања могу служити и као историјско оправдање антагонистичким уверењима (попут етоса сукоба) и мотивисати друштво да насилним средствима „наплате дугове” из прошлости (Bar-Tal 2003; Pérez & Liu 2010).

Самим тим, однос сећања и страдалиштва је један од централних проблема са којим се истраживачи из ове области сусрећу. Тако, испоставља се да група своје патње из прошлости може

претворити у културне ресурсе који постају неизоставни елемент социјалног идентитета њених чланова (Robben & Suarez–Orozco 2000). Истовремено, кроз неговање сећања на ове догађаје, чланови групе преносе и доживљај повређености и неправде будућим генерацијама (Staub & Bar–Tal 2003). Нигде веза између колективних сећања и страдалништва није тако очигледна као у случају тзв. изабране трауме: историјске епизоде дефинисане као „прототипски” пример страдања групе који чини окосницу идентитета њених чланова (Volkan 2001). Чланови који поунутрују изабрану трауму групе „наслеђују” (у различитом степену) и осећај беспомоћности и угрожености (нису у стању да се психички децентрирају од тешке прошлости), те актуелни сукоби лако бивају поистовећени са трауматичном историјом, а супарници са „архинепријатељима” групе (Volkan 1997).

Шире посматрано, доживљај колективног страдалништва може бити „заједнични именилац” тј. тема снажно присутна у различитим уверењима групе, али и осећањима које појединци, као чланови, проживљавају (нпр. Јевтић 2021). Поједини аутори (Bar–Tal 2007) с правом указују да, у ситуацијама продужених сукоба, готово сви когнитивни и афективни елементи референтног оквира групе могу здружено деловати у смеру погоршања међугрупних односа. Стога, потребно је детаљније размотрити до каквих ефеката води колективно страдалништво.

ПОСЛЕДИЦЕ КОЛЕКТИВНОГ СТРАДАЛНИШТВА ПО МЕЂУГРУПНЕ ОДНОСЕ

Велики број истраживања колективног страдалништва са собом носи проблем интеграције налаза пошто су емпиријске студије неминовно усмерене на одређени аспект проблема који се јавља у одређеном контексту. У наредним редовима, пружен је покушај систематизације налаза. Међутим, ово није коначна типологија, већ само начин да се истраживачи лакше упознају са постојећом грађом о овом феномену.

Подсећање на недаће групе

Ова струја истраживања је, по правилу, испитивала утицај освешћивања историјских траума на актуелне поступке чланова и

њихове процене истих. Пошто представа страдања није била главни циљ, о колективном страдалништву се може једино посредно (и делимично) закључити на основу анализираних историјских епизода. Без обзира на речено, налази показују да последице подсећања могу бити и позитивне и негативне по међугрупне односе.

С једне стране, свест о историјском страдању је, на нивоу групе, била у вези са заступањем пацифистичких ставова (Bouchat et al. 2017). Такође, чланови групе који су били жртве насиља показују повишену емпатију и спремност да помогну члановима других група у невољи (Vollhardt & Staub 2011). Међутим, ова морална обавеза да се помогне (вероватно проистекла из поука о историјским траумама) се теже примењује на актуелне противнике (нпр. Vollhardt 2009; Warner, Wohl & Branscombe 2014).

На жалост, већи број истраживања ипак указује на негативне последице концентрисаности на страдање групе. На пример, појединци који су чешће размишљали о историјским недаћама групе снажније су заступали теорије завере који „друге” приказују у негативном светлу (Skrodzka et al. 2022). Друго, подсећање на трауму из прошлости је умањивало осећање кривице поводом актуелних поступака групе (Wohl & Branscombe 2008) и поверење према члановима супарничких група (Rotella et al. 2013). Такође, систематско позиционирање колективног страдалништва као окоснице групног идентитета може појачати границе између група, при чему „други” бивају делегитимисани (нису патили као „ми”, „они” су узрок нашег страдања итд.), што заузврат ствара основу за развој сукоба. Последично, сукоб се уоквирава и оправдава управо доживљајем страдалништва: прошлост легитимише насилну садашњост (Bar-Tal & Cehajic–Clancy 2014).

У складу са описаним налазима су и ставови истраживача да усмереност на колективно страдалништво заправо доприноси раширавању сукоба. Прецизније, у конфликтним ситуацијама, колективно страдалништво: 1) уводи чланове у мање-више исто психичко стање, 2) пружа постојану слику о групи која може опстати дуго након завршетка сукоба, 3) праћено је снажним емоцијама попут беса, страха, саможаљења и слично, 4) аутоматски се активира услед њене емоционалне и телеолошке компоненте, 5) служи као призма за тумачење судбине чланова током сукоба, 6) наглашава разлику између сукобљених страна, 7) води закључку да противник има потенцијал да нанесе зло што одржава хроничан доживљај

претње, 8) поткрепљује опажај „нас” као жртве и 9) мотивише групу да предузме (насилне) акције како би спречила даље страдање и казнила противника за (како чланови верују) незаслужене недаће (Bar–Tal et al. 2009, 242).

Разноврсност представа о недаћама групе

Студије усмерене на различите облике колективног страдалништва у својој основи имају претпоставку да је одређена представа страдалништва у вези са одређеним последицама по међугрупне односе. У ову групу махом спадају истраживања из психологије помирења, те се проучаване последице најчешће односе на контекст сукоба.

У складу са реченим, студије доследно потврђују да се појединци који негују искључиво или такмичарско страдалништво заправо залажу за погоршање међугрупних односа: подржавају актуелни сукоб, гаје предрасуде према имигрантима и слично (Noor et al. 2012; Canetti et al. 2018; Ariely 2019). Истовремено, студије показују да су појединци који страдање дефинишу као чињеницу која се одвијала током готово целе историје групе, а која је присутна и данас, спремнији да подрже насилне поступке против актуелних противника и осећају мање кривице због истих (Schori–Eyal, Klar & Ben–Ami 2017; Schori–Eyal et al. 2017).

С друге стране, испоставља се да су појединци који заступају инклузивно страдалништво (представу која уважава тј. може обухватити зарађене стране) спремнији на побољшање међугрупних односа: залажу се за помирење и праштање, уважавање интереса супарничке стране и слично (Cohrs, McNeill & Vollhardt 2015; Noor et al. 2015; Vollhardt & Bilali 2015; Rosler & Branscombe 2019). Штавише, овај ефекат није ограничен само на актуелне или историјске супарнике, пошто студије указују на позитивну везу између инклузивног страдања и спремности појединаца да подрже особе које нису ни у каквој вези са њиховом групом (Craig & Richeson 2016; Vollhardt, Nair & Tropp 2016). Могуће је, дакле, претпоставити да се у основи спремности да се помогне налази уверење да су „они” прошли (или и даље пролазе) кроз исте или сличне тешкоће као и „ми”, те да им *треба* помоћи.

Утилитарност колективног страдалиштва

Ова струја истраживања се не бави, условно речено, нити интензитетом бављења страдањем (прва група) нити квалитетом његове представе (друга група), већ у први план ставља функције колективног страдалиштва. Прецизније, поуке настале из страдања групе се дефинишу као разлог због ког одређена представа колективног страдалиштва (у одређеном контексту) има одређене ефекте по међугрупне односе.

Добар пример оваквог приступа јесу истраживања која указују на улогу колективног страдалиштва у умањењу егзистенцијалне претње групе тј. у њеном прилагођавању и опстанку (нпр. Hirschberger & Ein-Dor 2020). Другим речима, значење колективног страдалиштва се редифинише: од феномена који најчешће ремети међугрупне односе (став који доминира у истраживањима) ка феномену који је неопходан за преживљавање групе. Када се заузме оваква перспектива, описани налази (предрасуде према другим групама, снижено поверење итд.) се не посматрају као штетне последице по међугрупне односе, већ као начини сналажења у друштвеној стварности, настали из историјских траума. У складу са реченим, испоставља се да чланови изводе добробит групе као главну поуку њеног страдања, а не моралне императиве о неопходности помоћи другима у истој или сличној невољи (нпр. Hirschberger et al. 2017). Самим тим, *a priori* подела да добре и лоше последице колективног страдалиштва не може бити валидна. Другим речима, улога колективног страдалиштва у умањењу егзистенцијалне претње групе се мора уважити као један од разлога због којих чланови виктимизирани групе показују резерву према помагању актуелних супарника (Warner et al. 2014) и „утопијским” начелима о алтруизму и праведном свету насталим из историјских патњи (нпр. Warner & Branscombe 2012).

Упркос чињеници да побројани налази нису једнозначни, описане групе истраживања се заправо допуњују. Ово је последица сложености природе колективног сећања и различитих начина на који се она може изучавати. Самим тим, будућа истраживања морају прецизирати који аспект колективног страдалиштва изучавају, у ком контексту и каква је сврха овог феномена за групу и њене односе. С друге стране, пошто колективно страдалиштво не постоји у симболичком „вакууму”, потребно је скренути пажњу и на шире импликације овог феномена и ризике његове злоупотребе.

ПОЛИТИЗАЦИЈА КОЛЕКТИВНОГ СТРАДАЛНИШТВА

Колективно страдалништво је један од феномена који има изразити мобилизациони потенцијал за друштво и његове чланове. Разлог томе је што оно садржи моралну (незаслуженост недаћа), временску (позивање на прошлост, коју је немогуће изменити) и когнитивно-афективну димензију (поуке и уверења у основи страдалништва, осећања изазвана одређеном представом патњи итд.). Самим тим, ризик идеолошке злоупотребе је неминовност.

Уопштено говорећи, политичка димензија колективног страдалништва се може дефинисати као потенцијал челника да прошлост, садашњост и будућност повежу у јасан и једноставан ток, при чему се интереси моћника приказују као потребе друштва у целини, а које бивају осујећене кроз историју. Другим речима, нагласак се ставља на покушаје популистичких челника да консолидују своју власт кроз употребу колективног страдалништва. Ови покушаји се састоје из неколико корака (Al-Ghazzi 2021). Прво, прошлост се дефинише као серија прекретница у којима постоји „црно–бела” подела на добру (по правилу, „ми”) и лошу страну. Друго, група се приказује као жртва која је пропатила услед превласти „другог” на једној од ових прекретница. На крају, наратив о успону и паду групе се користи као шаблон за тумачење садашњости („поново се налазимо на судбоносној прекретници”), при чему популистички челници таутолошки предвиђају будућност у којој ће група (тј. добро) превладати, поучена овако обликованим колективним страдалништвом.

На жалост, политичке наротивизације тј. идеолошка „слепљивања” траума из прошлости и претњи из садашњости су прилично честе. На пример, политички челници у Мађарској дефинишу Тријанонски споразум као својеврсну културну трауму. Заузврат, ова траума би требало да појача солидарност мађарског јавног мњења у актуелним покушајима (без обзира на њихову логичку неутемељеност) да се прошле недаће исправе (Sava 2020). Такође, одређене чланице ЕУ користе колективно страдалништво као ресурс у борби против појединих ЕУ агенди: челници ових држава *препричавају* страдања из 20. века стварајући представу о готово истоветној и непрекидној патњи кроз коју њихова држава пролази. Различите дискурзивне стратегије приказивања свог народа као сталне жртве,

последично, приказују заступнике датих агенди (државе чланице, челнике и слично) као „другог” који жели да нанесе зло (Vermeersch 2019). У складу са реченим су и резултати компаративне анализе неколико земаља источне Европе. Испоставља се да у земљама попут Чешке и Пољске, државни челници инсистирају на различитим историјским недаћама кроз које је њихова нација прошла (страдања у ратовима, тоталитаристички режим у оквиру Варшавског пакта, неправде почињене од стране политичког Запада) у циљу легитимизације политичких агенди и одржавања стабилне и позитивне слике нације, а у контексту различитих транзиционих криза. У овом контексту, колективно страдалништво представља метанаратив тј. општу форму у коју се уклапају и међусобно подржавају различите представе о историјским патњама карактеристичне за одређену нацију (Barton Hronešová 2022).

Међутим, треба нагласити да колективно страдалништво није просто „алатка” којом управљају моћници у циљу стицања боље контроле над друштвом. Одређени системи уверења представљају сржну одлику групе, те политички челници морају бити вођени њиховим импликацијама. На пример, симболички значај Косова и Метохије се огледа у мноштву централних одредница српског идентитета (колективно страдалништво је свакако једна од њих). Последично, културни потенцијал овог простора чини призму за оцену валидности поступака политичких челника, као и границе њихових дискурзивних позиционирања (Obradović & Howarth 2018). Самим тим, политизација колективног страдалништва се мора посматрати као дијалектичан процес у коме одређени социо-психички феномен бива обликован потребама чланова, али истовремено и водич за њихове акције, најчешће у смеру одржавања постојећег референтног оквира групе (Mukherjee, Adams & Molina 2017).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА...

Колективно страдалништво непорециво поседује огроман потенцијал за изградњу бољих међугрупних односа, али и њихово погоршање. На основу ранијих одељака је лако закључити да је смисао садржан у представама страдања групе, као и уклопљеност страдалништва у референтни оквир групе основ овог потенцијала. Међутим, указивање на способност колективног страдалништва да осмисли друштвену стварност није довољно приликом оцене утицаја овог феномена на међугрупне односе.

На пример, може се стећи поједностављен (дакле, погрешан) закључак да садржај колективног страдалништва мора бити подвргнут систематским променама у циљу стварања балансиране представе. Међутим, овај циљ не може бити универзалан: историјске чињенице несумњиво указују на то да су одређени народи били предмет до тада невиђеног страдања, како по облику, тако и по обиму (нпр. Холокауст). Да ли је умесно у тим случајевима инсистирати на умањивању патње? Другим речима, историјска заснованост колективног страдалништва мора бити размотрена упоредо са феноменолошком анализом. С друге стране, колективно страдалништво није „стерилан” феномен, те анализа његових последица по међугрупне односе неминовно укључује неколико питања:

- какав је садржај представе о страдању групе,
- ко се позива на колективно страдалништво и са којим мотивима,
- у каквој је вези колективно страдалништво са другим елементима система значења групе,
- у ком контексту се користи колективно страдалништво.

Како одговор на изолована питања није довољан, колективно страдалништво, у свој својој сложености, може се разумети једино кроз интердисциплинарни приступ. Самим тим, овај рад треба разумети као скромни позив на овакве покушаје.

ЛИТЕРАТУРА

- Al-Ghazzi, Omar. 2021. „We will be great again: Historical victimhood in populist discourse“. *European Journal of Cultural Studies*, 24(1), 45–59. DOI:10.1177/1367549420985851
- Andrighetto, Luca, et al. 2012. „Reducing competitive victimhood in Kosovo: The role of extended contact and common ingroup identity“. *Political Psychology*, 33(4), 513–529. doi:10.1111/j.1467–9221.2012.00887.x
- Ariely, Gal. 2019. „Collective memory and attitudes toward asylum seekers: evidence from Israel“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(5), 1084–1102. doi:10.1080/1369183x.2019.1572499
- Bar-Tal, Daniel. 1998. „Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case“. *International Journal of Conflict Management*, 9(1), 22–50. doi:10.1108/eb022803

- Bar–Tal, Daniel. 2000. „From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis“. *Political Psychology*, 21(2), 351–365. doi:10.1111/0162–895X.00192
- Bar–Tal, Daniel. 2003. „Collective Memory of Physical Violence: its Contribution to the Culture of Violence“. In Cairns, E., Roe, M.D. (Eds.) *The Role of Memory in Ethnic Conflict* (pp. 77–93). Palgrave Macmillan. doi:10.1057/9781403919823_5
- Bar–Tal, Daniel. 2007. „Sociopsychological foundations of intractable conflicts“. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1430–1453. doi:10.1177/0002764207302462
- Bar–Tal, Daniel, et al. 2009. „A sense of self–perceived collective victimhood in intractable conflicts“. *International Review of the Red Cross*, 91(874), 229–258. doi:10.1017/S1816383109990221
- Bar–Tal, Daniel, and Sabina Cehajic-Clancy. 2014. „From Collective Victimhood to Social Reconciliation: Outlining a Conceptual Framework“. In: D. Spini, G. Elcheroth & D. Corkalo Biruski (Eds.), *War, Community, and Social Change* (pp. 125–136). Springer. doi:10.1007/978–1–4614–7491–3_8
- Barton Hronešová, Jessie. 2022. „The uses of victimhood as a hegemonic meta–narrative in eastern Europe“. *Journal of Contemporary European Studies*, 1–17. doi:10.1080/14782804.2022.2110456
- Ben Hagai, Ella et al. 2013. „Shifting away from a monolithic narrative on conflict: Israelis, Palestinians, and Americans in conversation“. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 19(3), 295–310. doi:10.1037/a0033736
- Bilewicz, Michał, and Anna Stefaniak. 2013. „Can a victim be responsible? Anti–Semitic consequences of victimhood–based identity and competitive victimhood in Poland“. In B. Bokus (Ed.), *Responsibility: An interdisciplinary perspective* (pp. 69–77). Matrix.
- Bouchat, Pierre, et al. 2017. „A century of victimhood: Antecedents and current impacts of perceived suffering in World War I across Europe“. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 195–208. doi:10.1002/ejsp.2232
- Canetti, Daphna, et al. 2018. „Collective Trauma From the Lab to the Real World: The Effects of the Holocaust on Contemporary Israeli Political Cognitions“. *Political Psychology*, 39(1), 3–21. doi:10.1111/pops.12384

- Carretero, Mario, et al. 2012. „Students’ historical narratives and concepts about the nation“. In M. Carretero, M. Asensio & M. Rodriguez-Moneo (Eds.), *History education and the construction of national identities* (pp. 153–170). Information Age Publishing.
- Cohrs, J. Christopher, Andrew McNeill and Johanna Ray Vollhardt. 2015. „The two–sided role of inclusive victimhood for intergroup reconciliation: Evidence from Northern Ireland“. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21(4), 634–647. doi:10.1037/pac0000141
- Craig, Maureen A., and Jennifer A. Richeson. 2016. „Stigma–Based Solidarity: Understanding the Psychological Foundations of Conflict and Coalition Among Members of Different Stigmatized Groups“. *Current Directions in Psychological Science*, 25(1), 21–27. doi:10.1177/0963721415611252
- Golec de Zavala, Agnieszka, and Aleksandra Cichocka. 2012. „Collective narcissism and anti–Semitism in Poland“. *Group Processes and Intergroup Relations*, 15(2), 213–229. doi:10.1177/1368430211420891
- Haslam, S. Alexander, et al. 1999. „Social identity salience and the emergence of stereotype consensus“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(7), 809–818. doi:10.1177/0146167299025007004
- Hirschberger, Gilad, et al. 2017. „The existential underpinnings of intergroup helping: When normative and defensive motivations collide“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(10), 1469–1484. doi:10.1177/0146167217718524
- Hirschberger, Gilad, and Tsachi Ein-Dor. 2020. „A temporal account of collective victimization as existential threat: Reconsidering adaptive and maladaptive responses“. In J. R. Vollhardt (Ed.), *The Social Psychology of Collective Victimhood* (pp. 100–119). Oxford University Press. doi:10.1093/oso/9780190875190.001.0005
- Hogg, Michael A. 2007. „Uncertainty–identity theory“. *Advances in experimental social psychology*, 39, 69–126. doi:10.1016/S0065–2601(06)39002–8
- Jevtić, Miloš. 2020. „Proglas o kolektivnim sećanjima: značaj i problemi za kulturu pamćenja“. U Z. Milošević i M. Knežević (Ur.), *Govor mržnje i kultura pamćenja* (str. 373–393). Institut za političke studije.
- Jevtić, Miloš. 2021. „Uticaj međugrupnih emocija na pomirenje“. *Sociologija*, 63(1), 118–142. doi:10.2298/SOC2101118J

- Jevtić, Miloš. 2023. „Kolektivna sećanja: između istine i ubeđenja“. U A. Matijević i N. Spasojević (Ur.), *Perspektive političkih nauka u savremenom društvu* (str. 369–400). Institut za političke studije. doi:10.22182/ppnsd
- Kahalon, Rotem, et al. 2019. „Power matters: The role of power and morality needs in competitive victimhood among advantaged and disadvantaged groups“. *British Journal of Social Psychology*, 58(2), 452–472. doi:10.1111/bjso.12276
- Liu, James H., and Denis J. Hilton. 2005. „How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics“. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537–556. doi:10.1348/014466605X27162
- Liu, James H., et al. 2005. „Social Representations of Events and People in World History Across 12 Cultures“. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(2), 171–191. doi:10.1177/0022022104272900
- Mukherjee, Sahana, Glenn E. Adams, and Ludwin E. Molina. 2017. „A cultural psychological analysis of collective memory as mediated action: Constructions of Indian history“. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 558–587. doi:10.5964/jssp.v5i2.705
- Noor, Masi, Rupert James Brown, and Garry Prentice. 2008. „Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model“. *British Journal of Social Psychology*, 47(3), 481–495. doi:10.1348/014466607X238751
- Noor, Masi, et al. 2010. „Intergroup identity perceptions and their implications for intergroup forgiveness: The Common Ingroup Identity Model and its efficacy in the field“. *The Irish Journal of Psychology*, 31(3–4), 151–170. doi:10.1080/03033910.2010.10446332
- Noor, Masi, et al. 2012. „When suffering begets suffering the psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts“. *Personality and Social Psychology Review*, 16(4), 351–374. doi:10.1177/1088868312440048
- Noor, Masi, et al. 2015. „Peace vision and its socio-emotional antecedents: The role of forgiveness, trust, and inclusive victim perceptions“. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18(5), 644–654. doi:10.1177/1368430215586604

- Noor, Masi, et al. 2017. „The social psychology of collective victimhood“. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 121–134. doi:10.1002/ejsp.2300
- Obradović, Sandra, and Caroline Howarth. 2018. „The power of politics: How political leaders in Serbia discursively manage identity continuity and political change to shape the future of the nation“. *European Journal of Social Psychology* 48(1), 25–35. doi:10.1002/ejsp.2277
- Páez, Dario R., and James Hou-Fu Liu. 2010. „Collective Memory of Conflict“. In D. Bar-Tal (Ed.), *Intergroup Conflicts and their Resolution: A social Psychological perspective* (pp. 105–124). Psychology Press. doi:10.4324/9780203834091
- Ray, Devin G., Diane M. Mackie, and Eliot R. Smith. 2014. „Intergroup emotion: self-categorization, emotion, and the regulation of intergroup conflict“. In C. von Scheve & M. Salmela (Eds.), *Collective emotions* (pp. 235–250). Oxford University Press.
- Robben, Antonius CGM, and Marcelo M. Suárez-Orozco. (Eds.). 2000. *Cultures under siege: Collective violence and trauma*. Cambridge University Press.
- Rosler, Nimrod, and Nyla R. Branscombe. 2019. „Inclusivity of past collective trauma and its implications for current intractable conflict: The mediating role of moral lessons“. *British Journal of Social Psychology*, 59(1), 171–188. doi:10.1111/bjso.12336
- Rotella, Katie N., et al. 2013. „Blinding Trust: The Effect of Perceived Group Victimhood on Intergroup Trust“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(1), 115–127. doi:10.1177/0146167212466114
- Sava, Ionel Nicu. 2020. „From Political Nostalgia to Cultural Trauma? Hungary’s European Dilemma a Hundred Years After Trianon“. *Transylvanian Review*, 29(3), 42–53. doi:10.33993/tr.2020.3.03
- Schori-Eyal, Noa, Yechiel Klar, and Yarden Ben-Ami, Y. 2017. „Perpetual ingroup victimhood as a distorted lens: Effects on attribution and categorization“. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 180–194. doi:10.1002/ejsp.2250
- Schori-Eyal, Noa, et al. 2017. „The shadows of the past: Effects of historical group trauma on current intergroup conflicts“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(4), 538–554. doi:10.1177/0146167216689063

- Shnabel, Nurit, Samer Halabi, and Masi Noor. 2013. „Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity“. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(5), 867–877. doi:10.1016/j.jesp.2013.04.007
- Skrodzka, Magdalena, et al. 2022. „Remember that we suffered!“ The effects of historical trauma on anti-Semitism prejudice“. *Journal of Applied Social Psychology*, 52(5), 341–350. doi:10.1111/jasp.12862
- Smith, Eliot R. 1993. „Social identity and social emotions: Toward new conceptualizations of prejudice“. In D. Mackie & D. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition and stereotyping. Interactive Processes in Group Perception* (pp. 297–315). Academic Press.
- Staub, Ervin, and Daniel Bar-Tal, D. 2003. „Genocide, mass killing, and intractable conflict: Roots, evolution, prevention and reconciliation“. In D.O. Sears, L. Huddy & R. Jervis (Eds.), *Oxford Handbook of Political Psychology* (pp. 710–751). Oxford University Press.
- Turner, John C., et al. 1987. *Rediscovering the social group: A social categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell. doi:10.2307/2073157
- Vermeersch, Peter. 2019. „Victimhood as victory: The role of memory politics in the process of de-Europeanisation in East-Central Europe“. *Global Discourse*, 9(1), 113–130. doi:10.1332/204378918X15453934506003
- Volkan, Vamik D. 1997. *Bloodlines: From ethnic pride to ethnic terrorism*. Westview Press.
- Volkan, Vamik D. 2001. „Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity“. *Group Analysis*, 34(1), 79–97. doi:10.1177/0533316012207773
- Vollhardt, Johanna R. 2009. „The role of victim beliefs in the Israeli–Palestinian conflict: Risk or potential for peace?“. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15(2), 135–159. doi:10.1080/10781910802544373
- Vollhardt, Johanna R., and Ervin Staub. 2011. „Inclusive altruism born of suffering: The relationship between adversity and prosocial attitudes and behavior toward disadvantaged outgroups“. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(3), 307–315. doi:10.1111/j.1939–0025.2011.01099.x

- Vollhardt, Johanna Ray, and Rezarta Bilali. 2015. „The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC“. *Political Psychology*, 36(5), 489–506. doi:10.1111/pops.12174
- Vollhardt, Johanna Ray, Rashmi Nair and Linda R. Tropp. 2016. „Inclusive victim consciousness predicts minority group members’ support for refugees and immigrants“. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(6), 354–368. doi:10.1111/jasp.12368
- Vollhardt, Johanna Ray, et al. 2021. „Beyond comparisons: The complexity and context-dependency of collective victim beliefs“. *European Journal of Social Psychology*, 51(7), 1138–1157. doi:10.1002/ejsp.2802
- Warner, Ruth H., Michael JA Wohl and Nyla R. Branscombe. 2014. „When do victim group members feel a moral obligation to help suffering others?“. *European Journal of Social Psychology*, 44(3), 231–241. doi:10.1002/ejsp.2010
- Warner, Ruth H. and Nyla R. Branscombe. 2012. „Observer perceptions of moral obligations in groups with a history of victimization“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(7), 882–894. doi:10.1177/0146167212439212
- Wohl, Michael JA, and Nyla R. Branscombe. 2008. „Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions“. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 988–1006. doi:10.1037/0022–3514.94.6.988
- Wohl, Michael JA, and Jay J. Van Bavel. 2011. „Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and collective victimization“. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 818–824. doi:10.1002/ejsp.844

Miloš Jevtić*

Institute for Political Studies, Belgrade

COLLECTIVE VICTIMHOOD: CONCEPT AND ITS CONSEQUENCES

Abstract

Interpretations of the past inevitably involve the issue of losses experienced by a particular group. Because no particular discipline has a monopoly on understanding historical suffering, it is possible to examine it from different aspects. In this work, attention is focused on the relationship between suffering (as a fact) and victimhood, as a way of understanding the world. More precisely, this paper examines the representation of suffering maintained by group members, its consequences at the intergroup level (relations between countries and/or ethnic groups, relations between different groups within a society, etc.) and context on which empirical studies were concentrated. Moreover, the complex nature of collective victimhood is pointed out, as well as various socio-psychological factors related to this belief system. Finally, the implications of collective victimhood for current intergroup relations and guidelines for future research are discussed.

Keywords: collective victimhood, collective memory, intergroup relations.

* E-mail: milos.jevtic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 14. фебруара 2024. године, а прихваћен на састанку редакције 26. марта 2024. године.